

Lappnycklar, *Dactylorhiza lapponica*, i Dalarna

Sven Hansson & Lennart Bratt

För många botaniskt intresserade har lappnycklar länge varit något obegripligt, som beskrivits med fin stil efter sumpnycklar i diverse floror. Namnet på orkidén har också varierat såväl på svenska (lappnycklar, fjällnycklar) som på latin (*D. pseudocordigera*, *D. lapponica*). I och med Sven Hanssons "Orkidéer i svensk natur" och Örjan Nilssons fjällflora har utförligare beskrivningar av arten presenterats illustrerade av vackra foton. Fotot i Örjan Nilssons bok kom att bli upprinnelsen till den historia, som beskrivs i denna artikel.

Först några ord om artens mytiska historia i Dalarna. I Dalarnes Flora (1949) uppges "Orchis lapponica" från Högflot i Särna, insamlad av G. Wernell och förvarad i Falu läroverks herbarium. I Hylanders flora omnämns inte detta fynd eftersom Hylander själv ställde sig helt frågande till arten och inte ens ville bevärdiga den med rang av varietet! Vid ett besök på herbariet i Falun, nu förvarat på Lugnetskolan, befanns exemplaret vara en frodig blekblommig orkidé, som knappast kan vara något annat än en vanlig ängsnyckel. Vad det var som fick professor J. A. Nannfeldt att bestämma detta till lappnycklar är ett mysterium.

Arten kom dock att uppmärksammas på nytt av den observanta malungsbotanisten Agneta Olsson vid en exkursion till Hälla, som Malungskretsen av Naturskyddsföreningen arrangerade i juni 1990. Då det fanns litet tid över föreslogs att man skulle göra ett besök vid Åsmyrarna nedanför Öjskogsfjället, det nordostligaste fjället i Transtrandsmassivet. Föregående år hade man upptäckt att denna vackra rikmyr innehöll en hel del intressanta växter. Efter en stunds strövande, då bl a orkidéprakten beundrades och då särskilt några småvuxna vackert purpuröda *Dactylorhiza*, yttrade Agneta de förlösande orden: "De där ser ju precis ut som bilden av lappnycklar i fjällfloran". Försiktigt insamlades några exemplar (detta var innan alla orkidéer blev fridlysta), som pressades och sändes till Örjan Nilsson, som efter ett tag lämnade det nedslående beskedet att det var sumpnycklar som hade påträffats. Det var visserligen anmärkningsvärt även med sumpnycklar i dessa trakter, men motsvarade ändå inte förhoppningarna.

Beläggexemplaren kom sedan att bli liggande i ett skåp och under tiden hittade Bengt Oldhammar några orkidéer uppe vid Hemmeråsen i Idre, som han misstänkte kunde vara lappnycklar. Nytt brev till Uppsala och samma besked: sumpnycklar.

I och med detta kunde hela historien ha varit till ända om inte en av författarna av denna artikel, Sven Hansson i Täby, år 1994 hade publicerat en utförlig undersökning av lappnyckelns ställning gentemot sumpnyckeln och därigenom möjliggjort relativ säker identifiering, låt vara att hela gruppen *Dactylorhiza* med kromosomtal $2n = 80$ är mycket osäker mark. Ett brev med

de gamla beläggen skickades till Sven , som svarade att det troligen rörde sig om lappnycklar. Närmare undersökningar av de utslagsgivande karaktärerna behövdes dock på plats för att ställa en säker diagnos.

Så kom det sig att de båda författarna den 1 juli 1995 besökte lokalen på Åsmyrarna i strålände solsken. Våren var sen detta år och blomningen var något försenad och flertalet orkidéer hade ännu inte slagit ut. Endast den nedersta blomman på några få individer hade öppnat sig. På grund av svårigheterna att se orkidén i detta stadium var det inte så lätt att få en uppfattning om det exakta antalet, men att det torde röra sig om hundratalet plantor över ett större område är nog inte att överdriva.

Redan vid första påseendet såg det mycket lovande ut för lappnycklar, då orkidéerna hade den för lappnycklar så typiska purpurröda färgen på såväl ax som stjälk. Lappnyckeln torde vara vår mest färgstarka orkidé och den avviker markant från de andra Dactylorhizor eller brudsporrar, som den ofta växer tillsammans med på fjällens rikmyrar. Blommorna hos sumpnyckeln är däremot oftast mer klarröda eller ljusröda i färgen och stjälken är brunfärgad eller grön att jämföra med lappnyckelns intensivt purpurvioletta stjälk. Lappnyckeln är lågvuxen, vanligen 15 - 25 cm hög , vilket stämmer väl med populationen på Åsmyrarna. Sumpnyckeln är något mer högvuxen , vanligen 20 - 30 cm hög. Lappnyckelns blad är vanligen mörkgröna och tätt beströdda med bruna fläckar. Däremot ser man nästan aldrig lappnycklar med ofläckade blad, vilket däremot förekommer hos sumpnycklar.

Den ena av artikelförfattarna - Sven Hansson - utförde under perioden 1991-1993 relativt omfattande statistiska mätningar på lappnycklar och sumpnycklar och resultatet av dessa undersökningar publicerades i SBT 1994:1. Den intresserade kan där närmare studera de olika mått och relationstal som är typiska för de båda arterna. Förutom den intensivt purpurröda färgen torde den lättast igenkännliga karaktären på lappnyckeln vara sättet att arrangera de två nedersta stjälkbladen samt längd - bredd - förhållandet på dessa blad. Lappnyckelns två nedersta blad sitter nämligen på relativt stort avstånd från varandra (långt internodium) och bildar vanligen ca 180 graders vinkel mot varandra. Det engelska språket har ett bra uttryck för detta, nämligen "subopposit". Sumpnycklar har däremot vanligen kortare internodier och bladen bildar inte 180 graders vinkel, utan de sitter mera osystematiskt strödda på stjälken , ibland t.o.m riktade åt samma håll. Hos lappnycklar är det nedersta stjälkbladet 2 - 6 ggr så långt som det är brett och det näst nedersta bladet 3 - 7 ggr så långt som brett. Längden på det sistnämnda bladet överstiger sällan 7 cm. Sumpnyckeln har däremot betydligt längre blad i relation till bredden och och proportionen längd - bredd uppgår oftast till 7 - 10 ggr för de två nedersta bladen. Dessutom är sumpnyckelns två nedersta blad längre i absoluta tal än lappnyckelns, vanligen 6 - 12 cm långa.

Vi kunde konstatera att flertalet individer på lokalen hade det för lappnycklar så typiska bladarrangetmanget med långa stjälkinternodier och de två nedersta bladen sittande i ca 180 graders vinkel mot varandra. Bladen på fem plantor

kontrollmättes och det visade sig att det längsta uppmätta bladet var 6,5 cm långt och att proportionerna längd:bredd väl låg inom det för lappnycklar normala intervallet. Bladarrangemanget talar således starkt för att den undersökta populationen verkligen är lappnycklar.

Lappnyckelns ax är fåblommigt, vanligen 8 - 12 blommor och tämligen glest, ibland ensidigt, medan däremot de på det svenska fastlandet förekommande sumpnycklarna vanligen bär 10-25 blommor i ett betydligt tätare ax. De gotländska sumpnycklarna är fåblommigare och har glesare ax än fastlandssumpnycklarna men har större blommor än såväl lappnycklar som fastlandssumpnycklar. Samtliga plantor på lokalen var fåblommiga och glesa i axet på ett för lappnycklar typiskt vis.

Kontrollmätning gjordes på en av de få utslagna blommorna och ingenting framkom som talar mot att det skulle röra sig om lappnycklar. Läpparna på de få blommor som kunde studeras, hade den för lappnycklar typiska formen med långt utskjutande, spetsig, mittflik och relativt svagt utbildade sidolober givande läppen ett hjärtformigt utseende. Sumpnyckelns läpp är däremot vanligen mer "nedtung" med väl utbildade sidolober och tydlig treflikning. Då alla former av läppar förekommer hos båda arterna är dock inte denna karaktär pålitlig när det gäller att skilja de båda arterna från varandra.

Sammanfattningsvis talar således allting för att populationen på Åsmyrarna verkligen är lappnycklar och därmed kan en ny art inrangeras i Dalarnas flora. Genom detta fynd och fyndet av nornan i Orsa Finnmark för några år sedan har Dalarna onekligen blivit mera "norrländskt" ur floristisk synvinkel. Fyndplatsen ligger ca 11 mil söder om de tidigare sydligast kända lokalerna i Linsell i Härjedalen och lappnyckelns sydgräns har således i och med detta fynd flyttats i motsvarande mån söderut i Sverige.

Det kan också vara på sin plats att omnämna de andra orkidéer, som växer på denna för att vara Dalafjällen så rika växtlokal. Vi fann nämligen jungfru marie nycklar *D. maculata* i mängd, ängsnycklar *D. incarnata*, brudsporre *Gymnadenia conopsea*, nattviol *Platanthera bifolia*, korallrot *Corallorhiza trifida*, tvåblad *Listera ovata*, spindelblomster *L. cordata* samt en trolig hybrid mellan jungfru marie nycklar och brudsporre. Ängsnycklarna är lågvuxna, men tillhör nominatrasen och inte den kortbladiga varieteten *borealis*, som man skulle kunna förvänta sig på en så högt belägen lokal. Nattviolen förekommer allmänt i ovanligt blöta partier för att vara denna art, som vanligtvis föredrar relativt torr ängsmark..